PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

ISSN 1308 - 2922 Sayı/*Number* 7 Ağustos/*August* 2010

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Baş Editör
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR

İngilizce Düzeltme
Yrd. Doç. Dr. Recep Şahin ARSLAN

Hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED yılda üç kez yayımlanmaktadır.
Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.
Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Grafik ve Dizgi
Gülderen ÇAVUŞ ALTINTAŞ

Baskı
GENÇASLAN
Dijital Baskı Merkezi
+90 258 261 68 60

Yazışma Adresi
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rektörlük Binası Kat: 2
Kınıklı Yerleşkesi 20070 Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 22 10 Fax. +90 (258) 296 23 47
e-posta: **pausbed@pau.edu.tr**

Danışma ve Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan BAŞTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Milay KÖKTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Rıza ERDEM	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin SEZER	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. M. Yaşar ERTAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aydın SARI	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kerim DEMİRCİ	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kamil ORHAN	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Recep Şahin ARSLAN	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Türkay Nuri TOK	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Saim CİRTİL	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Türkan ERDOĞAN	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Safi AVCI	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU	Pamukkale Üniversitesi

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Aylin Görgün BARAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA	Yüzüncüyıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Altan ÇETİN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Himmet HÜLÜR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. İ. Hakan MERT	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Köksal ALVER	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman İNAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abuzer KIZIL	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. A.Oğuz ALP	Anadolu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ertekin DOKSANALTI	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Haldun SOYDAL	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsa KIZGUT	Akdeniz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Lale DOĞER	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEKOCAK	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yücel CAN	Niğde Üniversitesi

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakem kuruluna teşekkürlerimizi sunarız.

Sekreterya

Recep DURMUŞ

Azize ŞIRALI

İÇİNDEKİLER/*CONTENTS*

Aytekin BÜYÜKÖZER..... **1**
Lagina Hekate Tapınağı'nın Altyapı ve Stylobat Düzenlemesinde Uygulanan Oranlar
The Rates Which are Applied in the Infrastructure and Stylobate Settings of Lagina Hecate Temple

Bülent Cercis TANRITANIR **15**
The Woman Warrıor'da Yemek Kültürü ve Kadın
Women and Food Culture in the Women Warrior

Hande ŞAHİN..... **21**
Türkiye'de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi
The Development Process of the Working Class and the Heritage of the Labor Movement from Past to Present in Turkey

Makbule EKİCİ..... **31**
Lagina Kutsal Alanında Bulunan Sikkelerin Değerlendirilmesi
Evaluation of Coins Found at Lagina Hecate Sacred Area

Mustafa BÜYÜKKOLANCI – Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN..... **39**
Selçuk-Efes Müzesi'nde Sergilenen St. Jean Kilisesi'ne Ait Korkuluk Levhaları ve Templon Arşitravları
Parapet Slabs and Templon Architraves from St. Jean Church, on Display in Selçuk-Efes Museum

Olcay ÖZKAYA DUMAN..... **51**
Tarih Bilimi ve Bilgisi Açısından Aydınlanmadan Günümüze Sorularla Tarih Felsefeleri ve Kavrayışları
Questions on Philosophy of History and ıts Concepts From the Enlightenment Period to Date in Terms of History Science and Knowledge

Serkan GÜZEL..... **71**
Meydan Gerçekliği ve Kentsel Cisimleşme
The Reality of Space and Urban Embodiment

Serkan GÜZEL – Mehmet MEDER..... **93**
Toplumsallaşma ve Bireyselleşme Çelişkisinde Öğrenci Evleri
Student's Residences in Contradiction Between Socialization and Individualization

Ünal ŞENTÜRK..... **113**
Değişen Ekonomik ve Sosyal Koşulların Bir Ürünü Olarak Karakter Aşınması
Character Corrosion as the Consequence of the Changing Economic and Social Conditions

Yasemin ER..... **125**
İsauria'da Yelbeyi Kaya Mezarı ve Süvari Kabartması
The Yelbeyi Rock-Cut Tomb in Isauria and Horseman Relief

Zübeyde ŞENDERİN..... **135**
Yusuf Atılgan'ın Canistan Adlı Romanında Bir Anti - Kahraman: Selim
An-Anti Hero in Yusuf Atilgan's Novel Called Canistan: Selim

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Sayı 7, 2010, Sayfa 113-124

DEĞİŞEN EKONOMİK VE SOSYAL KOŞULLARIN BİR ÜRÜNÜ OLARAK "KARAKTER AŞINMASI"

Ünal ŞENTÜRK*

Özet

Dünyaya gelen her birey, içine doğduğu toplum ve kültürün uygun gördüğü tutum ve davranış şekillerini sosyalleşme süreciyle öğrenmektedir. Birey aile, okul ve sosyal çevreden kendisine öğretilen uygun tutum ve davranışları hayata geçirerek "karakter"ini oluşturmaktadır. Toplumsal bir varlık olan insan, toplumun ve kültürün belirlediği şekilde yaşamak ve davranmakta fayda görmektedir. Ancak, kültürel yapıyla toplumsal yapının bireyden beklentileri her zaman paralellik göstermemektedir. Nitekim, ilkeli olmayı, kurallara uymayı, adil davranmayı, sözünde durmayı ve kalıcı ilişkiler kurmayı kültür tarafından öğrenen günümüz insanı, değişen ekonomik ve sosyal şartlar nedeniyle bunları gerçekleştirme fırsatı bulamamaktadır. Böylece, bireyin öğrendikleriyle karşılaştıkları arasında bir fark oluşmaktadır. Bu ise R. Sennet'in "karakter aşınması" olarak nitelendirdiği bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

Günümüzde daha çok gözlemlenmeye başlayan bu eğilimi konu edinen çalışma, Sennet'in "karakter aşınması" olarak tanımladığı durumu, ortaya çıkaran ekonomik ve sosyal koşulları açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, enformasyon toplumundaki yeni ekonominin işleyişi ve postmodern sürecin ortaya çıkardıklarıyla "karakter aşınması" arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Karakter, Yeni ekonomi, Postmodernizm*

"CHARACTER CORROSION" AS THE CONSEQUENCE OF THE CHANGING ECONOMIC AND SOCIAL CONDITIONS

Abstract

Every person born learns the ways of behaving and manners that the culture and the society in which s/he is born approve, with the process of socialization. A person shapes his/her "character" by putting the appropriate behaviors and manners taught by his/her family, environment and school into practice. The man as a social being thinks that it is no use living and behaving in a way the society and the culture determine. However, the person's expectations of the cultural and social structure do not always comply with each other. As a matter of fact, the present day man learning to have principles, to obey the rules, to be fair, to keep promises, and to build permanent relationships are not able to find chances to realize owing to changing economic and social conditions. For this reason, there comes a distinction between the situations the person has learned and those that s/he has met, which reveals the situation that R. Sennet describes as "character corrosion".

This study, which is related to such an inclination that is being observed more nowadays, aims to explain the economic and social conditions revealing the situation that Sennet described as "character corrosion". The study tries to make a connection between the process of the new economic system in the information society and the consequences the post-modern process reveals.

Key Words: *Character, New economy, Postmodernism*

* Yrd. Doç. Dr., Ünal ŞENTÜRK, İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Kampus, MALATYA.
e-posta: usenturk@inonu.edu.tr

Her toplum, sahip olduğu tarih, coğrafya, doğal kaynak, iklim, nüfus gibi ekonomik ve sosyal içerikli değişkenler dizisinden yapılanmaktadır. Bu değişkenler dizisi, kendini, en iyi şekilde toplumdan topluma ve zamandan zamana değişen kültürde göstermektedir. İnsanların yapıp edişleri ve ihtiyaçlarını karşılama biçimine karşılık gelen kültür, ait olduğu toplum üyelerine bir takım tutum ve davranış listesi hazırlar. İnsanlara belirli görev ve sorumluluk yükleyen toplum ve kültür, denetimi sözlü ve yazılı kurallarla gerçekleştirir. İhtiyaçlarını karşılamada yetersiz ve doğanın sunduğu tehlike ve riskler karşında güçsüz olan insan, çıkış yolu olarak bir taraftan toplumsal yaşam, işbirliği ve dayanışmada; diğer taraftan toplumsal kurallara uyum sağlamada görür. Sonuçları açısından bu, birey için en akılcı yöntemdir.

Sınırlarını toplumun çizdiği, içeriğini ise kültürün belirlediği kurallar, kabuller, öncelikler ve değerler, hem toplumsal yaşama belli düzen ve form kazandırmakta; hem de bireyin tutum ve davranışlarında "karakter" olarak somutlaşmaktadır. Nitekim, bireyin içinde yaşadığı toplumda kabul gören gelenek, görenek ve kültürel kodlara göre yaşama ile davranışlarında toplumsal değer ve öncelikleri dikkate alma "karakter" olarak tanımlanmaktadır. Ancak, kültürün tanımladığı ideal toplumsal yaşam ya da kültürün koyduğu hedefler, bazen ekonomik, sosyal ve siyasal kaynaklı süreçler tarafından boşa çıkarılabilmektedir. Bir başka ifadeyle, kültürün ve toplumun belirlediği ideal davranış ölçütleriyle, sürecin dayattıkları birbirlerini tamamlayabilir. Bu ise bireyde R. Sennet'in "karakter aşınması" olarak nitelendirdiği bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Kişinin kültürel olarak öğrendikleriyle sosyal sürecin/yapının sundukları arasındaki boşluk, "karakter aşınması"na neden olmaktadır. 21. yüzyılda yaşayan modern insanın daha çok yaşamaya zorlandığı bir olgu olan "karakter aşınması"nı Sennet, esneklik, geçicilik ve hızlı değişime dayalı yeni çalışma düzenini esas alan yeni kapitalizm ya da enformasyon toplumuna bağlamaktadır. Ancak "karakter aşınması", bu yeni ekonomik koşullar kadar, postmodern sürecin yapılandırdığı belirsizlik, yönsüzlük ve kuralsızlıkla da ilişkidir. Bu bağlamda, "karakter aşınması"nın gerisinde yeni kapitalizm ya da enformasyon toplumun öncelikleri ve enformasyon toplumunun kültürel mantığına karşılık gelen postmodernizm yatmaktadır.

1. TOPLUMSAL BİR VARLIK OLARAK İNSAN

Hepimiz toplumsal hayatımızı aile, arkadaş grubundan başlamak üzere, ekonomik, sosyal ve siyasal türden çeşitli gruplara dâhil olarak gerçekleştiririz. Bu durum, bizim toplumsal hayatımızın çeşitli yönlerinin bulunduğunu, farklı amaçları gerçekleştirmek için çeşitli roller üstlendiğimizi gösterir. Günlük hayatımızı devam ettirirken üstlendiğimiz rolü oynarken; belli bir takım sınırlamalarla karşılaşır, bazı kurallara uymak zorunda kalırız. Böylece, bir grubun içinde olmakla ve üstlendiğimiz rolü oynamakla, o grubun diğer üyelerinin uymakta olduğu kuralları, benimsemiş oldukları davranış ve tutum şekillerini, yerine getirir ve birlikte benzerliğe dayanan bir işbirliği tesis etmiş oluruz. Bu fiilleri yerine getirirken farklı grup üyeleriyle de çatışabiliriz (Varol, 1993: 156). Nitekim içinde yaşadığımız toplum "insan davranışını hem hürriyete kavuşturan, hem sınırlandıran, bir taraftan yardımlaşmalara imkân veren, diğer yandan gruplaşmalara ve bölünmelere yol açan, değişen bir sosyal teşkilatlar ve münasebetler ağı"ndan (Bilgiseven, 1986: 4) oluşmaktadır. Toplumun bu özelliğe sahip oluşu, insanlar arasındaki etkileşimde genellikle hem rekabeti, hem de işbirliğini gerektiren etkenlerin bir arada olduğunu (Tolan, 1996: 425) ortaya çıkarır.

Birden fazla bireyin bir arada, ortak amaçları elde etmek için karşılıklı etkileşim süreçleriyle meydana getirdikleri ve üyelerinin kendi aralarında birlikte olmaktan doğan aidiyet duygusuna sahip olduğu topluluk olan gruplar (Bilgiseven, 1986: 227) onlar için çok önemli fonksiyonları yerine getirmektedir. Bireyler, bu mensubiyet ile gıda ve mesken ihtiyacından güvenliğe kadar bütün hayat alanlarında sosyal grubun fonksiyonlarından istifade etmektedirler. Bir araya gelmenin verdiği toplumsal uyum duygusu, alışkanlık haline gelmiş yöntem ve tutumlara uymanın kazandırdığı rahatlık, birlikte gerçekleştirilen önemli şeylere katılma duygusu, arkadaşlık ve bütünlük gibi (Onaran, 1975: 37) insan yaşamında oldukça önemli yere sahip olan duygular, ancak birliktelik, dayanışma ve işbirliğinden doğmaktadır. Bir grubun üyesi olmak, kişiyi yalnızlıktan kurtarabileceği gibi, grubun verdiği bir takım değerler, davranış normları, bağlılık duyguları da bireyin yaşamına bir amaç ve anlam kazandırabilmektedir (Tolan, 1996: 421). İnsanların grup halinde ve toplum içinde yaşayarak birlikte hareket etmesi bir

rastlantı değildir. Yaşamın gerekleri, insanların birbirlerinden ayrılmasına değil, aralarında yardımlaşma ve dayanışmanın doğmasını sağlayan iş bölümüne yol açmıştır. Toplu yaşamın ortaya çıkardığı zorluk, insanlar arası ilişkileri düzenlemiştir. Uygarlık tarihinde, toplu halde sürdürülmemiş hiçbir yaşam biçiminin olmaması, bunu doğrulamaktadır. Yalnız yaşayabilecek gücü olmayan insan, birlikte yaşamayı, yardımlaşmayı ve dayanışmayı hayata geçirmekte çözüm bulmuştur. İnsanın yaşadığı yetersizlik, onu yaşamaya uyum sağlayabilmek, gerekli önlemleri almak, doğada insan olarak elinde bulundurduğu konumun dezavantajlarını gidermek için sürekli bir uyarı kaynağı olmuştur (Adler, 2002b: 47-48, 53). En ilkelinden en modernine kadar, toplumlar karşılaştıkları sorunlarına çözüm olarak sosyal ilişkilerini belli düzene sokmakta yarar görmektedirler. Herkesin kendi istediğini yaptığı, aklına geldiği gibi davrandığı ve istediği her şeyi gerçekleştirdiği bir toplum yaşantısı, tarihinin bilinen herhangi bir bölümünde olmamıştır. Doğa ve birlikte yaşamdan doğan sorunlar karşısında insanlar, yardımlaşma, dayanışma ve işbirliği içinde çözüm aramaya koyulmuşlardır.

Adler'e göre insan yaşamı, toplumsal hayat, çalışma ve aşk gibi üç değişken üzerinde şekillenmektedir. İlk doğduğu andan ölünceye kadar insan; toplumsal hayat, çalışma ve aşk gibi ikili ilişkilerinden oluşan bir yaşam sürmektedir. Bu üç alandan her biri, insana belirli sorunlar ve ona yönelik çözüm yolları önermektedir. Birbirinden farklı esaslara dayalı bu üç alanın sorduğu sorulara verilen cevabın şekli, bir taraftan kişinin hayat stilini oluştururken, diğer taraftan da onun toplumsal ilgi düzeyini belirlemektedir. Sorulan sorulara, uygun davranışlarla karşılık veren kişi, toplumsal ilgi düzeyini yükseltmektedir (Adler, 2002a: 33). Aksi taktirde suçlu, alkolik, intihar girişimcisi, nevrotik, psikotik, cinsel sapkın gibi toplumun başarısız tipleri ortaya çıkar. Başarısız olan bu tiplerin ortak özelliği, bunların tümünün işbirliğine yanaşmayıp tek başına yaşayan ve toplumsal ilgi düzeyi düşük kişiler olmasıdır (Adler, 2002c: 116). Üyelerinden ortaya çıkardığı kurallara riayet bekleyen toplum, kurmuş olduğu düzeneği korumak adına, içinde yaşayan kişide belli bir uysallık ve uyum yeteneği aramakta, üzerine aldığı görev ve sorumluluklarını yerine getirmesini, başkalarıyla yardımlaşma ve dayanışma içinde olmasını istemekte ve bunlara bağlı olarak da diğer insanlardan üstün olmak için başa geçmesini doğru bulmamaktadır (Adler, 2002b: 253).

İnsanın hem yapan hem bozan, hem seven hem kıran bir varlık olma özelliği, onun belli kurallarla çalışan bir toplumsal dizgeyi gerektirmiştir. İnsanın bu iki özelliğinden olumsuzluklar doğuracak yanının etkilerini azaltmak ve birlikte yaşamı kurabilmek için toplumlar, kurallar oluşturmaktadır. İlkel toplumlarda sözlü ve modern toplumlarda ise daha çok yazılı olan bu kuralar, kuşaklar arası nakil yoluyla korunmaktadır. Geçmişin sınama-yanılma ve seçme yöntemine dayalı olarak geliştirilen kuralları, toplumsal yaşamı herkesin kabul edilebileceği bir düzen sağlamaktadır. Oluşturulan düzeni bozmaya yönelen veya engelleyen birey suçlanmaktadır. Böylece her toplum meydana getirdiği düzen ve bu düzeni işletecek kuralları belirlerken, normal ve normal olmayan davranış kalıplarını da aynı zamanda tanımlamaktadır. Toplumun normal olarak görüp üyesinde olmasını istediği davranış örnekleri ise "ideal kişiliğin" kendisidir (Geçtan, 2004: 19). Toplumun oluşturduğu kuralları benimseyen, toplumun kendisinden yapmasını istediği tutum ve davranışları yerine getiren birey, ideal kişi modelini oluşturmaktadır. İdeal kişilik tipi, toplum içerisindeki genel kabulleri, eğilimleri ve değer yargılarını tutum ve davranışlarında somutlaştırma olarak tanımlanan "karakter"e karşılık gelir. Bireyin, üyesi olduğu toplumun kültürel taleplerine, değer hükümlerine, gelenek ve göreneklerine göre davranması onun "karakter" sahibi olduğunu gösterir (Bilgiseven, 1995: 90) Allport, karakteri, insanın, içinde yaşadığı çevrede geçerli olan değer yargılarını ve ahlâk kurallarını kullanış biçimi olarak tarif etmektedir. Kişiye özgü davranışlar bütünü olan "karakter", insanın bedensel, ruhsal ve zihinsel etkinliklerine çevrenin verdiği değer olarak tanımlanır. Yapılan tanım, "karakter" ile yaşanılan çevre arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarır. "Karakter"in, insanın içinde yaşadığı çevrenin toplumsal değerlerinden ve ahlâk kurallarından oluşması ve değerlendirilmesinin de bunlara göre yapılması söz konusudur (Köknel, 1999: 20-21). Kendimizde değerli bulduğumuz ve başkalarının değer vermesini beklediğimiz kişisel özelliklere karşılık gelen "karakter", asıl olarak duygusal deneyimlerimizin uzun vadeli boyutu üzerine odaklanır. Zira, "karakter" kendini; karşılıklı sadakât ve bağlılık, uzun vadeli bir hedef için çaba harcama ya da gelecekteki bir amaç için bugünkü mükâfatlardan vazgeçme şeklinde gösterir (Sennett, 2005: 10-11).

İnsan tekinin yetersizliği, bir başkasına bağlı olmasını, birlikte hareket etmesini ve yardımlaşmayı doğurmuştur. En ilkelinden başlamak üzere her toplumsal aşamada karşılaşılan sorun, insanları bir araya gelmesiyle çözüme ulaşmıştır. Bilinen ve kabul edilen her türlü din, ahlâk ve kültür, içinde yaşayan kişilere bu konuda öğüt vermekle kendini sorumlu hisseder. Bu anlamdaki her türlü öğretiler toplamı, ilkeli olmayı, sözünde durmayı, yardımlaşmayı, dayanışmayı, bağlılığı, sadakati, düzen korumayı, sürekliliğe dayalı değişimi insanlara vermeye çalışır. Bunlardan hayat bulan karakter, ait olduğu toplumun ideal davranışlarını içerir. Ancak, gelenek, görenek, din ve kültürün üyelerinde olmasını istediği nitelikler ve uygun davranış modelleriyle, yaşanılan sürecin dayattıkları arasında her zaman bir paralellik bulunmayabilmektedir. Kültürel yapının tanımladığı ideal davranış tipi ile sosyal yapının sunmuş oldukları arasında bazen bir fark olabilmektedir. Bu bağlamda, kültürün bireyden beklediklerileyle, sürecin zorunlu kıldıklarının birbirilerini bütünleyememesinden Sennett'in "karakter aşınması" olarak tanımladığı bir durum ortaya çıkarmaktadır.

İnsanın uzun bir süredeki deneyimlere karşılık gelen "karakter"in en önemli özelliği kalıcılık ve uzun süre değişmemezliktir. Ancak, günümüzde "karakter"in içine düştüğü durum dramatiktir. Esneklik, geçicilik, hızlı değişim ve bunlara uyum üzerine kurulu postmodern ekonomi, kalıcılık ve uzun süre değişmezlik niteliğine sahip "karakter"i olumsuz etkilemektedir (Kasapoğlu, 2005: 23-24). Bir başka deyimle esneklik, geçicilik, hızlı değişimle ve bunlara uyumu zorlayan yeni bir ekonomi; kuralsızlık, yönsüzlük ve belirsizlik yaratarak bu yeni ekonominin kültürel yapısını oluşturan postmodernizm, kalıcılık ve uzun süre değişmezlik özelliği olan "karakter"i aşındırarak onu zor duruma sokmaktadır. Karakteri aşınan modern birey, karşılaştığı tutarsızlıklar, ikilemler ve çelişkiler yüzünden zihinsel ve ruhsal problemler yaşabilmektedir. Yaşamında önemli fonksiyonları olan düzeni yitiren; yaşamına sinen yönsüzlük, belirsizlik ve süreksizlikle gelecek planı yapamayan; tutum ve davranışlarına yön verecek ikna edici bir makam bulamayan bir insan profili belirmektedir. Bunların gerisinde ise ekonomi ve sosyal yaşantıdaki yeni koşullar yatmaktadır.

2. YENİ EKONOMİ/ENFORMASYON TOPLUMU VE YENİ İNSAN

Ortaçağ'dan bu yana ekonomik paradigmaların, her biri ekonominin ana belirleyici sektörünü tanımlayan, üç ayrı süreçten geçtiği ileri sürülmektedir. Bunlardan birinci paradigmada tarımsal üretim; ikincisinde sanayi ve dayanıklı mallar, üretimde belirleyiciyken; üçüncü ve aynı zamanda mevcut paradigmada, enformasyonun biçimlendirdiği ekonomik üretim hâkim ve ayrıcalıklı konumdadır. Tarımdan sanayileşme sürecine geçiş "*ekonomik modernleşme*", sanayileşmeden enformasyon toplumuna geçiş "*ekonomik postmodernleşme*" veya "*enformatikleşme*" süreci olarak sınıflandırılmaktadır (Hardt ve Negri, 2001: 293). Alvin Toffler, bu aşamaları "üç dalga" olarak nitelendirmekte ve aşamaların oluşmaları için geçen süreyi belirlemektedir: Tarım devrimi bin yılda, sanayi devrimi üç yüzyılda ve son devrim olan bilişim ise yüzyıldan daha kısa sürede gerçekleşmiştir (Toffler, 1981: 28). İnsanlığın 5000 yılda tecrübe ederek ürettiği bilginin, son 30 yılda üretilmesi (Dağ, 2001: 23), yaşadığımız sürecin diğerlerinden daha hızlı şekillenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, bilgiye dayalı hızlı üretimin, yüksek teknolojik yeniliklerin ve bu yenilikler karşısında uyum güçlüğü çeken bir insan kitlesinin olduğu bir süreç yaşanmaktadır.

Geçmiş dönemden farklı parametreleri bulunan yeni ekonomide veya enformasyon toplumunda bilgi ile donanımlaşmış insan sermayesi; bilgisayar ve beyin gücü; kişinin serbest düşünmesini sağlayacak ve bireysel özelliklerini ortaya çıkaracak bir eğitim anlayışı; bilimsel bilgi ve teknolojideki hızlı değişim; her anlamdaki bilgi fazlalığı; "just in time" özelliğine yani hıza dayalı bir üretim sistemi hâkimdir (Şentürk, 2008: 489-490). İnsel'in de ifade ettiği gibi, modern kapitalizm "*sürekli bir hareketten, pazarın sürekli genişlemesinden, yeninin hızla eskimesinden ve daha fazladan beslenmektedir*" (İnsel, 1997: 23). Dolayısıyla, ekonomiye hızlı bir değişim yön vermektedir. Hızlı değişim ve dönüşümle yapılanan ekonomi, bir taraftan üstün vasıflı insan sermayesi veya beyin gücünü; diğer taraftan sürekli yenilenen durumlara karşı anında bir uyum gösterme yeteneğini talep etmektedir.

Modern hayatın başarı paradigması, seçicilik mekanizmalarını yalnızca akademik ve profesyonel kritere göre kurmaktadır. Bu mekanizmanın esasını, sınırsız rekabet ve güç normları oluşturmaktadır. Sınırsız rekabet ve güç

ilişkileri, toplumsal hayatın geneline sinmektedir (Konuk, 2002: 322). Bu noktada eğitim, belirleyici olmaktadır. Eğitimli, nitelikli ve kalifiye birey veya işgücü, yeni ekonominin vazgeçilmezidir. Enformasyon toplumunda eğitim, deneyimin önüne geçmiştir. Hızlı değişen ve ilerleyen teknolojiye uyum sağlayan, kendini sürekli yenileyebilen, analitik düşünme ve sorgulama yeteneği kazanan, dünya gerçeklerini algılayarak gerekli değişiklikleri içselleştirebilen, dinamik ve hareket kabiliyeti yüksek birey veya işgücünün, enformasyon toplumunda iyi gelir ve arzu ettiği yaşam standardını elde edebilme olasılığı daha fazladır. Nitelikleri ve kazanımları sınırlı olan birey veya işgücü ise, düşük gelir seviyesi ve yaşam standardına razı olmaktadır. Bu anlamda eğitimi, bilgisi, becerisi ve niteliği sınırlı/sınırlandırılmış olan bireyler; yeni değerlerin, önceliklerin ve kabullerin şekil verdiği enformasyon toplumunun "zayıf halkası"nı oluşturmaktadır (Şentürk, 2008: 492).

Küresel ölçekli yaşanan gelişmeleri takip etmek ve bu gelişmelerden faydalanmak için yeni tutum ve değerlerle donanmış bireye büyük gereksinim bulunmaktadır. Bununla birlikte, bilimsel bilgi ve iletişim teknolojisindeki olağanüstü gelişmeler, bilgi alış verişini veya bilginin dünya ölçeğinde dolaşımına neden olmaktadır. Teknolojik gelişmedeki hız ve bilgi dolaşımındaki yoğunluk, yeni kültür ve uygarlıklarla iletişim ve etkileşimi kolaylaştırırken, diğer taraftan da bilgiyi edinme, var olanlar arasında en uygun olanı seçme ve başkalarıyla paylaşarak çoğaltma yeteneğine sahip bireylere gereksinimi gündeme getirmektedir (Yurdabakan, 2002: 64). Her şey bir yana, yeni teknolojinin her geçen süre ortaya çıkardığı yenilikler ve bu yeniliklere ilişkin ihtiyaçlara cevap verebilme, onlara uyum sağlayabilme bile (Winner, 2002: 149) ileri düzeyde bir eğitimi, yeteneği ve donanımı zorunlu kılmaktadır. İnternetin, network'un, mikro işlemcinin ve her an sürümü değişen bilgisayarın belirleyici olduğu bir toplumsal aşamada, kendine nitelik kazandırma, kendini geliştirme ve yetiştirme görevi bireyin kendisine düşmektedir. Dolayısıyla enformasyon toplumunun üyesine, daha önceki aşamalarda olmadığından fazla kişisel görev ve sorumluluk yüklenilmektedir.

Katı bürokrasi ve kör rutine karşı savaşan yeni kapitalizm, çare olarak esnekliği ön plana çıkararak işçilerden seri hareket etmelerini, her zaman değişime hazır olmalarını, sürekli risk almalarını, düzenleme ve prosedürlere giderek daha az bağlı kalmalarını istemektedir. "Uzun vade yok" sloganıyla sembolleştirilen bir sosyoekonomik düzende, toplumsal üyenin hayatını, alışkanlıklarını, becerilerini, kişilik özelliklerini değiştirmeden yaşaması çok zor olmaktadır. Sabitlenmiş değişimin yaşandığı günümüzde, en az iki yıllık üniversite eğitimi almış bir genç Amerikalı, çalışma yaşamı boyunca en az on bir defa iş değiştirmeye ve kırk yıllık sürede en az üç defa tüm temel becerilerini yenilemeye hazır olmalıdır (Sennett, 2005: 9, 21). Bir kez öğrendikten sonra, yaşam boyu sürdürülen sanayi toplumu işlerinin yerini enformasyon toplumunda, yarı zamanlı ya da geçici/ sözleşmeli işler almaya başlamıştır. İşin sürekliliğini yitirmesine paralel olarak çalışanlar, yaşamları boyunca yeni işlere uygun yeni beceri ve nitelikler kazanma ihtiyacı duymaktadır. Bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri eski başkanı Clinton'un, ortalama bir Amerikalının yaşamı boyunca yedi kez eğitilmek zorunda olduğunu ifade etmesi (Bozkurt, 2001: 17) günümüzde eğitimin önemi hakkında bilgi vermektedir. Bu düşünceyi güçlendirmek adına Power, bireylerin 21. yüzyılın hızla değişen ve dönüşen enformasyon toplumuna katılımı, yeni bilgi, beceri, yaşam boyu öğrenme ve eskisine göre daha nitelikli olmayla gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir (Yurdabakan, 2002: 63). Dolayısıyla, süreklilik kazanan bilimsel bilgi ve teknolojik değişimin belirleyici olduğu enformasyon toplumunda; esneklik, geçicilik, süreksizlik ve risklerle yaşayan bir yeni ekonomi var olmaktadır. Bu sosyoekonomik koşul ise oldukça yüksek vasıflı ve uyum yeteneği hızlı bir insan hedeflemektedir.

Edmund Leach, davranışlarımıza etki eden değişimin iki yönü olduğuna değinir. Ona göre değişimin birinci yönünde şeylerin değiştiği bilinir, ama bunların geçmişle bir süreklilik arz ettiği hissedilir; ancak değişimin ikinci yönünde ise geri dönüşü olmayan kopma söz konusudur. Değişimin yaşamı tersine çevrilemez bir noktaya taşıması, bu kopuşu meydana getirir (Sennet, 2005: 49). Dolayısıyla her değişimin geçmişle ilişkisine dayalı süreklilik, belli bir noktadan sonra var olandan uzaklaşarak meydana getirdiği kopma şeklinde iki yönü bulunmaktadır. Toplumsal hayat ve sosyal ilişki için tehdit oluşturan değişimin bu ikinci yönüdür. Her an geçmişle kopuş, sürekli bir sil baştan ve anbean yeniden kurulma insanın sosyal gerçekliğini sarsmaktadır. Alışkanlıkları

olan, davranışlarında ve ilişkilerinde kalıcılığı arayan insan, günümüzde zorlanmaktadır.

Yeni kapitalizmin şekil verdiği modern toplumlardaki esneklik, süreklilik kazanan değişime uyum, sil baştan olan yaşam tarzı, kaybetme tehlikesiyle dolu risklerle baş etme, hiçbir şeye bağlanmama, oto kontrol sisteminin dinamikliğine bağlı olarak kişi iç dünyasında sürüklenmekte ve savrulmaktadır. Hiçbir geçmişi yokmuş gibi davranmak, kendi kontrolü dışında gerçekleşen durumlardan sorumlu tutulmaktan dolayı modern insan suçluluk duymaktadır. Esnekliğe olumlu bir anlam yükleyerek belirsizliği ve istikrarsızlığı normal kabul eden kapitalizmin modern hâli, kişinin davranışlarını saptırmakta; güven ve sadakat bağlarını zayıflatmakta; bağlılık, süreklilik ve kalıcılık gibi ayırıcı özelliklere dayalı toplumsal ilişkileri yerinden ederek bireyin iradesiyle davranışı arasında bir kopma meydana getirmektedir. İleri teknoloji ve bilgi aktarımına dayalı yeni kapitalizmin zaman boyutu, insanların işyeri dışındaki duygusal yaşantılarını derinden etkilemektedir. "Uzun vade yok" sloganı insan ilişkilerine özellikle aile yaşantısına sinmeye başladığında, "bırak git", "kendini adama" ve "fedakârlıkta bulunma" anlamına gelen bir ilişki düzeni gizli bir şekilde kendine etki alanı yaratmaktadır. Başta aile olmak üzere sorumluluğu, güvenirliği ve hedef sahibi olmayı esas alan toplumsal ilişkiler, ekonominin yüzergezer değerleriyle karşılaştıkça zedelenmektedir. Kısa vadeli epizotlar ve fragmanlardan oluşan bir toplumda, güvene dayalı kalıcı toplumsal ilişkilerin nasıl kurulacağı cevapsız kalmaktadır. Sürekli baştan başlamak, her gün kendini tekrar kanıtlamak zorunda kalmak, riski hayatın her alanında hissetmek, muğlak koşullarda ayakta kalmayı bilebilmek, kişinin karakterini aşındırmaktadır (Sennet, 2005: 19-30, 88). Çünkü uzun süre ve belli bir orandaki kalıcılık, insanın zihinsel ve ruhsal sağlığı için oldukça gereklidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımlamış olduğu "sağlam bir toplumda sağlam bir beden ve sağlam bir ruh" ilkesinin gerçekleşebilmesi oldukça uzun bir süreye bağlanmaktadır (Geçtan, 2003: 16). Ancak, hayatını geçmişine bağlı kalarak şekillendiren, bugünü dünün devamı olarak yaşayan; toplu yaşamını karşılılık ilkesi, süreklilik ve düzenle koruyan; alışkanlıklarına göre davranmayı kendine rasyonel açıklayan; sorunlarını benzerleriyle içine girdiği yardımlaşma, dayanışma ve işbirliğiyle çözen insan teki, yeni ekonominin ya da enformasyon toplumunun dayattığı değişiklikler karşısında bocalamaktadır.

İnsan, sürekli değişen ekonomik ve sosyal yaşama, uyum sağlamaya çalışır. Bunu başarabilmek için gücü ölçüsünde türlü yollar ve yöntemler deneyen insan, çabasının sonuçsuz kaldığı noktada toplumsal uyumsuzluk yaşar. Yaşanan değişimler karşısında ruhsal dengeyi kuramayan kişi, toplumsal yaşam için önemli bir öğe olan uyumu kaybeder. Kaygı, denetleme, ertelenme, kendine ve başkalarına güvensizlik, çalışma ve çabayı yeterli bulmama, aşırı çaba ve çalışma eğilimi, gibi duygu ve durumlarda beliren süreklilik, kişinin bireysel ve toplumsal zorlanmasıyla sonuçlanır. Sonu gelmeyen, bitmez tükenmez amaçlar, beklentiler ve isteklerle karşılaşan birey, aşırı yüklenmeye dayalı olarak zorlanmaya yatkın bir kişilikle tanışır (Köknel, 1998: 36, 151). Günümüzde giderek daha hızlanan yarış ve rekabet, korku duygusunun artmasına neden olmaktadır. Yenilgi gibi başarı da, getirdiği sorumluluklardan ötürü, kişide yetersizlik duygularına ve yeteneksizliğin ortaya çıkacağı korkularına yol açabilir (Geçtan, 2003: 64). Modern insan hızlı değişimin yarattığı bir "aşırı yüklemeye" maruz kalmaktadır (Geçtan, 2004: 27). Ortaya çıkan her değişim, muhatabı olan kişiden uyum, özümseme ve hayatında ona yer açma istemektedir. Bu da onun hayat karşısındaki görev ve sorumluluğunu artırmaktadır.

Günümüzde insan, meydana gelen kentleşme, nüfus hareketi, hızlı ekonomik ve sosyal değişmelerle bildiği ve alışageldiğinden farklı içeriklere sahip bir yaşam tarzını gerçekleştirmektedir. Buna bağlı olarak da, kendisini mutlu ve tatmin edebilecek anlamlı bir yaşamı gerçekleştirebilecek düzeni nasıl sağlayacağını bilememenin şaşkınlığı içine girmektedir. Hızlı ve derin değişimlerin beraberinde getirdiği belirsizlik içindeki insanın kimi değişimi ve yeniliğe sırtını dönüp geçmişe sarılma; kimi de kaygı, şaşkınlık, içe kapanma ve yabancılaşma şeklinde bir tepki vermektedir (Geçtan, 2003: 15). Yaşanılan toplumsal modelde, başarılı insanın korkulu, sıkıntılı ve durgun olması, çekingen durması, hastalanması, olaylar karşısında zayıf kalması düşünülmediğinden, ondan insanüstü bir varlık özellikleri beklenilir. Bu yüzden yaşadığı yerde, belli bir statü ve prestij kazanmış başarılı modern insan, içine düştüğü boşluk, sıkıntı ve umutsuzluk halini ifade edememektedir (Fromm, 1995: 24). "Süpermen"

ve "süpergirls" talep eden ekonomik çalışma düzeni, bu nitelikleri olmayan kişileri dışladığından veya geriye ittiği için, yetenekleri sınırlı olan çoğunluğun kendini gizleme, içe kapanması doğal olmaktadır. Bu ise toplumsal varlık insanın hayatı anlamlandırmasını güçlendirmektedir.

Toplumsal ruhlu insan, herkesin çalışmasının ödüle hak kazandığını ve başkalarının çalışmasını istismar etmenin insanlığın huzuru için yararlı olamayacağını bilir. Sahip olduğu mevcut bilgisini geçmişteki birikimlere borçlu olan insan, bireysel ve toplumsal yaşamın gelişmesinin toplumsal ilgi düzeyine bağlı ortaya çıkan davranışlarla mümkün olabileceğini kavrar (Adler, 2002a: 40-41, 62). Yaşamını içinde yaşadığı sosyal çevreye göre ayarlayan insan, ilişkilerinde karşılık aramaktadır. Hakkı olanı alamadığı ya da önem verdiği bir insan beklentileri doğrultusunda davranış görmeme, kişide kızgınlık yaratmaktadır. Böyle bir duygunun yaşanması salt o olaya ilişkin olarak yaşanması insan doğasının gereğidir (Geçtan, 2004: 55). Homans, bunu, "hakkaniyet kuramı" ile açıklar. "Adil paylaşım" olarak da bilinen "hakkaniyet kuramı"nı ilk ortaya atan Homans, bu kuramıyla, herhangi bir ilişki de iki kişinin girdi çıktı oranlarının eşit olma durumunu anlatmaya çalışır. Bir örnekle açıklanacak olursa, çok çalışanın çok, az çalışanın az kazanması veya iki kişinin de çok çalışıp az kazanması, hakkaniyet kuramına uygundur. Adams'a göre, her hangi bir durumun hakkaniyet kuramına uymaması rahatsız edicidir ve kişiler bu rahatsız edici durumdan davranışlarıyla ilgili değerlendirmelerini değiştirerek kurtulmayı düşünürler. Bu açıdan çok çalışmasına karşılık az kazanan kişi, çok çalışmasını anlamlı bulmayarak işi daha yüzeyden almaya veya savsaklamaya başlayabilir (Hortaçsu, 2003: 29). Fichte, kabul görmenin "karşılıklı etki" yarattığından bahseder. Ona göre, saygı gören kişilerin gördükleri itibara karşılık verdiği bir toplumda hayata geçirilen "karşılılık" ilkesiyle dünya daha güzel, adil ve yaşanılabilir bir ortama dönüşür (Sennett, 2005: 15). Ancak sürekli değişime uyumu koşullayan yeni ekonomi bu karşılılık ya da hakkaniyet ilkesini, insan yaşamından uzaklaştırmaktadır. Yeni çalışma düzeninin gerekli gördüğü esneklik, belirsizlik ve güvensizlikle yaşanan günümüz insanı, sorumlusu olmadığı değişikliklerin olumsuz sonuçlarını hissetmektedir. Ekonomik küreselleşmeyle, dünyanın herhangi bir bölgesindeki bir krizin yıkıcı etkilerini yaşamında hisseden modern insan, suçlu psikolojisine girmektedir. Böylece kendi yaşamı üzerindeki kontrolü kaybederek kendini boşlukta bulmaktadır.

İçinde yaşadığı toplumda saygınlık kazanmak, etkinlik kurmak ve başarılı olmak için çaba sağlayan kişi, bunu ancak doyuma ulaştırdığı güven duygusuyla sağlar (Köknel, 1999: 52). Çünkü kabul edilen tüm başarısızlıkların ortak niteliğinde güvensizlik ve yetersizlik duygusu vardır (Adler, 2002c: 116). Ancak, hızlı değişimle karmaşıklaşan toplumsal hayat, insanda kısa sürede karar verme ve uygulama durumunu beraberinde getirerek, sunulan seçeneklerde, dayatılan davranışlarda şüphe ve güvensizlik hissinin belirmesine neden olmaktadır. Yüzyıllardır her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Tanrı gibi bir ilahi düzen kurucuya, inanarak yaşayan insanoğlunun yaşamında kuşku söz konusu olmamıştır. Dünyayı yaratmakla kalmayan, ona bir işleyiş kazandıran ve davranış ilkeleri belirleyen ilahi güçe duyulan bağlılık, insana güvenli bir yaşam sağlamıştır. Bilim ve teknolojinin artan etkinliği, toplumsal hayat üzerinde bu anlamda fonksiyonel olan dinin kesinliğini aşındırarak güvensizliği ve belirsizliği insana tattırmıştır (Fromm, 1995: 60). Oysa ki hiçbir şeye bağlanmamak insanın boşluk ve anlamsızlık duygularıyla tanışmasına neden olur (Geçtan, 2004: 29). Her günün bir öncekinin aynısı veya devamı olduğu, kişinin mevcuda bakarak gelecek planı yaptığı, özel ve genel yaşantı üzerinde kişinin kendi kontrolünün olduğu, karşılık ilkesinin hayata geçirildiği yani kötü davrananın kötülük bulduğu, az çalışanın ya da çalışmayanın rahat bir yaşam elde edemediği, grup lehine kendi menfaatlerinden ödün verildiği bir toplumsal dizge hızla kaybolmaktadır. Bu kayboluşu, üstün vasıflı işgücü talep edilmesine rağmen geçici ve sözleşmeye dayalı iş imkânı sağlayan; ucu açık bir çalışma düzeni yaratarak insanlara gelecekleri konusunda bir garanti vermeyen; sabitlenen teknoloji değişikliğine anında uyum beklemesine rağmen hiçbir somut ve kalıcı ilişki düzeni kurmayan; fayda gibi ekonomik değer ve rasyonellikten başka bir kaygısı olmayan yeni ekonomi yaratmaktadır.

3. BELİRSİZLİK, YÖNSÜZLÜK VE KURALSIZLIĞIYLA POSTMODERNİZM

Postmodernizmi tanımlayan özellikler arasında ilk akla geleni belirsizlik, bulanıklık ve muğlaklıktır. Bunda, postmodernizmin açıklığa, berraklığa ve netliğe karşı bir tavır alış içermesi etkilidir.

Postmodernizmin belirsizlik içeren özelliği, diğer bilim dallarıyla birlikte gelişmektedir. Fizikte Heisberg'in "belirlenemezlik ilkesi", matematikte Godels'in "yanıtlanmamış kuram oluşturma problemi", bilim felsefesinde Kuhn'un "yanlışlanabilirlik teorisi" ve Feyeraband'ın "bilimsel düalizm" yaklaşımı, modernizmden çok postmodernizmin belirsizlik özelliğiyle açıklanmaktadır (Hassan, 1992: 7). Belirsizliği artıran bir durum olarak kesinliklerden kuşkulanma, postmodernliğin bir belirtisidir. Nitekim postmodernlik, tüm alandaki gücü kadar güçsüzlüğünü kesinliklerden kuşkulanmasına ve hiçbir kesinliğe garanti vermemesine borçludur (Bauman, 1998: 267). Modernliğin üzerine konumlandığı, indirgeme, ayrıştırma ve kesinlik postmodernlikte değer kaybetmektedir.

"*Postmodernlik, müphemliğin üstesinden gelmeyi ve aynılığın tek anlamlı kesinliğini hedefleyen tipik modern güdüden tamamen özgürleşme anlamına gelmektedir. Gerçekten de postmodernlik, tek tiplik ve evrenselcilik gibi modernliğin merkezi değerlerinin işaretlerini tersine çevirmektedir. Bu nedenle, postmodernlik, kendi orijinal projesinin uygulanamazlığını kabul eden modernlik olarak yorumlanmaktadır. Postmodernlik, otoritesini tanıdığı hiçbir mahkeme olmadığı için mahkemeye başvurmamaktadır. Bunun yerine, kendisine tokat atana öbür yanağını da uzatmaya zorlanabilir. Postmodernlik, kan düşmanıyla aynı evde uzun ve çetin bir ömür sürmeye mahkumdur.*" (Bauman, 2003: 131, 327). Bu, sürecin yönsüzlüğünü işaretlemektedir.

Postmodern yaşantıların, belki de öne çıkan en önemli özelliği, toplumsal mekânlardan bireysel-özel alanlara kadar her şeyi kuşatan yönsüzlük duygusudur. Yaşanılanları ve yaşanılacakları tercüme eden kavramlar, "değer"lerini, değerler de "gerçeklik" lerini yitirmektedir. Kavramlar, işaret edecekleri "gerçeklik" onlar daha işaret edemeden başka bir renge büründükleri için tüm gerçekliklerini kaybetmektedir (Argın, 1992: 117-118). Buna, bir anlamda sürecin önemli bir özelliği olan hızlı değişim sebep olmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlardaki oluşum ve yapılanmalar, kendilerini hızlı değişim karşısında ayakta kalabilmek için garantileyememektedir.

Yaşamakta olduğumuz süreç içerisinde gerçekleşen hızlı değişim yanında birçok alandaki farklılık ve çoğulluk, insanın hayatına kazandıracağı, uygulamaya koyacağı bir standardın elde edilmesini imkânsızlaştırmaktadır. Dolayısıyla ortada insanın yakalayabileceği bir standart bulunmamaktadır. İlginç bir benzetmeyle, "atlet koştukça varış çizgisi sürekli olarak ondan uzaklaştırılmaktadır." (Bauman, 2000a: 60) Toplumsal işleyişe bir istikrar kazandıracak, insanlar arası ilişkileri düzenleyecek ve insanların yaşadıklarını anlamlandıracakları standartların oluşturulamaması belirsizliği tırmandırmaktadır. Hayatın tüm alanına sinen belirsizlik ise, kişinin içsel bir sıkıntı yaşamasıyla sonuçlanmaktadır.

Güvenlik, kesinlik ve emniyet gibi bileşenler, rasyonel olarak düşünme ve hareket etme yeteneğini mümkün kılan özgüven koşullarıdır. Bu üç bileşenden herhangi birinin yokluğu veya azlığı kişinin kendine güvenin dağılması, yeteneklerine ve başka insanların niyetlerine olan güvenin azalması; endişenin artması, hata arama ve bulma, günah keçisi yaratma ve saldırganlık durumunu ortaya çıkarmaktadır. Günümüzdeki güvensizlik, "*bir uçaktaki yolcuların pilot kabininin boş olduğunu, kaptanın sesinin aslında önceden kaydedilmiş bir mesajın teypten çalınmasından ibaret olduğunu öğrendiklerinde yaşayabileceği hisse ve bundan doğacak ortama benzetilmektedir.*" (Bauman, 2000b: 26, 29) Böyle bir örnekte doğabilecek psikolojik sonuçlar, insanların giderek daha çok yaşadığı bir durum olmaktadır. Hızlı değişim ve dönüşümle belirginleşen günümüz oluşumları, insanların onları kavramadan başka bir nitelik ve yön kazanmaktadır. Hızlı değişimin her şeyi karakterize etmesi, belirsizliği kalıcılaştırıp, insanların uyum sorunu ortaya çıkarırken diğer taraftan da kuralsızlığı ortaya çıkarmaktadır. Kuralsızlık ise en büyük etkisini ahlâk üzerinde hissettirmektedir.

Postmodernizm, modernizmin ticarileştirilmiş, evcilleştirilmiş ve "her şey mubahtır" şekline büründürülmüş hâli olarak yorumlanmaktadır. İşin içine ticari kaygı ve "her şey mubahtır" düşüncesi hâkim olmaya başlayınca, karmaşa ve kaos durumları şekillenmektedir. Foucault'nun "*eylemi, düşünceyi ve arzuları, çoğaltma, yan yana getirme ve dağılma yoluyla geliştirmek*" ve "*pozitif ve çok yönlü olanı seçmek, farklılığı bir örnekliğe, akımları birimlere, hareketli düzenlemeleri sistemlere tercih etmek"* tir (Harvey, 1999: 57, 60) şeklindeki postmodern tanımı, bu noktadaki durumu en anlaşılır şekilde açıklamaktadır. Bu bağlamda kurallığın bozumu olan kuralsızlık, postmodernliği tanımlayan özelliklerden birini teşkil etmektedir (İçli, 2002: 122).

Hans Jonas, "*kullanımında bu kadar az kılavuzu olan bu kadar çok güç hiçbir zaman yoktur*" derken, kural ve norm bağlamında süreci tanımlamaktadır. Aslında kuralsızlıktan öte kuralların çokluğu söz

konusudur. Kuralların çokluğu ve bu konuda bir fikir birliğinin bulunmayışı, işleri olumsuz yöne çevirerek kaos yaratmaktadır. Yaşanılan süreç içerisinde, uzmanlık ve işlev bölümü nedeniyle, hemen her girişim, her biri işin sadece küçük parçasını yapan birçok kişiyi ve onların özelliklerini içermektedir. İşin içine karışan insan sayısı o kadar büyük olmakta ki, kimse nihai sonucun yaratıcılığını veya sorumluluğunu üstlendiğini ikna edici bir şekilde ileri sürememektedir. Dolayısıyla günahkarın olmadığı günah, canilerin olmadığı cinayet, suçluların olmadığı suç durumları söz konusu olmaktadır (Bauman, 1998: 28-30). Kuralların çokluğu nedeniyle, ahlâki seçimler, belirginliğini kaybetmektedir. Nitekim, içinde yaşadığımız süreçte, ahlâki belirsizlik güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Bu süreç, insanlara daha önce hiçbir zaman olmadığından çok ızdırap ve rahatsızlık verecek seçim ve hareket özgürlüğü kazandırmaktadır. İnsanların tutum ve davranışlarına sınır getirecek otoritelerin tamamına karşı itirazlar bulunmakta ve hiç biri ondan beklenilen garantiyi verecek kadar gücü kendinde görememektedir (Bauman, 1998: 33). Çünkü postmodern sürece "*görünürde normatif bir tutarlılığın bulunmayışı; tercih edilen formları, anlamları ve davranış kalıplarını seçme işini düzenlemesi veya bu seçime yardım etmesi beklenen hükümlerin okunaksızlığı ya da muğlaklığı; neyin önemli ve peşine düşülmeye değer olduğu konusunda bir uzlaşmanın görünürde olmayışı; bireye "toplum" denen o gizemli mekandan gelen ayrı ayrı sinyallerin tutarlı bir bütünlük oluşturamayışı, birleşip bir sistem haline gelmeyişi ve belli otoritelerin savunduğu her norm karşısında, en az onlar kadar otorite sahibi başka kaynaklardan bu normdan farklı, genellikle onunla çelişen öğütlerin işitilmesi*" (Bauman, 2000a: 159) hâkimdir. Bunlar ise, ahlâki belirsizliği ve krizi beraberinde getirmektedir.

Yaşamakta olduğumuz insanlık, "o" ya da "bu" şekilde çelişen değerler ve karşıt eğilimlerle dolu, ahlâki bir belirsizlik içerisinde yol almaktadır. İnsan ilişkileri söz konusu olduğunda aynı anda bir arada olamayacak, taban tabana zıt değerler belirmektedir. Bu durumda kendi yarattığı bu şartlar altında hangi yolun doğru veya yanlış, hangisinin bilgece veya budalaca, iyi veya kötü olan yol hangisi, seçimi iyiden yana yapma ve bunun diğer şıklardan kaçınma olasılığı ne kadardır gibi sorular kendini hissettirmektedir (Lipson, 2003: 28-29). Seçim yapmanın, çeşitli yapılar arasında yapılacağı kabul edilip bilindiğinde ve hangi yapıların "gerçek olasılıklar" olduğu açıkça görüldüğünde, seçme ve tercih etme güçlüğü azalmakta ve kişinin hangi değer yapısını yeğleyeceği konusunda pek bir kuşkusu kalmamaktadır. Aksi takdirde, seçim özgürlüğü ile seçeneklerin çokluğu bu işi içinden çıkılmaz konuma taşımaktadır. Ayrıca verilen kararları anlamlandırmak, isimlendirmekteki ölçütü tespit etmek imkânsız hale gelmektedir. Ancak, posmodernliğin bir özelliği olarak, zorunlu olan, isteğe bağlı olanın içinde erimektedir (Bauman, 1998: 287). Hem "o" hem de "bu"nun tercih edilmesi ve birçok anlamda çeşitliliğin, çoğulluğun bulunması, postmodern süreçte hiçbir şeyin skandal olarak karşılanmamasıyla açıklanmaktadır (Jameson, 1994: 33). Yaşanılan süreç içinde her türlü tutum ve davranış hoşgörü ile karşılanmaktadır. Hoşgörü ve tolerans eğiliminin bu kadar artması, birçok anlam ve alandaki sınırları yerinden etmektedir.

Modernleşme sürecinden sonra gerçekleşen süreci tanımlayan özelliklerden birisi, sosyal hayat içerisinde önemli fonksiyonlar ifade eden sınırların ortadan kalkmış olmasıdır. Özel alan ile kamu hayatı, içerisi ile dışarısı, normal ile anormal, doğru ile yanlış gibi çoğaltılabilecek zıt kavramlar ve olgular arasındaki sınır ve mesafe ortadan kalkmaktadır. Bu durum, insanlara temellerinden, meşruluğundan veya amacından emin olunmayan zihniyetin oluşturulması şeklinde yansımaktadır (Bauman, 2001: 102-112). İnsanların hayatından, sosyal hayata ait daha önceden yaratılmış kesinlikler, sınırlar ve mesafeler silinince; ilişkilerde, davranış ve tutumlarda genel anlamdaki istikrar ortadan kalkmaktadır.

Thomson'a göre "değerler", amaçlarımızı ve davranışlarımızı belirlemede bize neyin doğru, neyin yanlış olduğunu söyleyen standartlardır. Ya da toplumsal olarak arzu edilen şeyler hakkında paylaşılan soyut düşüncelerdir. Neticede "değerler" insanlara oluşturduğu esaslar doğrultusunda, kolaylıklar kazandırırken sosyal hayat için önemli olan düzen ve sürekliliği garanti etmektedir (Bozkurt, 2004: 93). Birlikte yaşamanın bir sonucu olarak oluşturulan "değer sistemi", bir toplumdaki ödül ve cezanın temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ortak bir değer sistemi oluşturamayan toplum, en büyük sosyal kontrol aracını kaybetmiş olmaktadır. İnsan deneyimleri üzerinde doğrudan bir etkide bulunan değerler sistemi, kişiden neyin istendiğini, kişilere neyin yasaklandığını; neyin ödüllendirilip neyin cezalandırıldığını belirlemektedir. Böylece, değerler insanlara hedefler kazandırarak, ideal

düşünme ve davranma modelleri oluşturarak, kişilerin toplumsal rolleri seçmelerinde ve gerçekleştirmelerinde rehber olarak, sosyal kontrol mekanizmasını çalıştırarak ve bunlara bağlı olarak toplum içindeki insanların hayatına dayanışma, birlik ve beraberliği esas kılarak büyük fonksiyonları yerine getirmektedir (Ficher, 1996: 146-150). Toplum içinde birçok fonksiyon yerine getiren "değerler" anlam ve önem kaybına uğramakta; süreç içinde gelişen olaylar ile birçok kurum kendisinden beklenilen işlevi yerine getirememektedir. Bu bağlamda uyulması gereken ahlak kuralları noktasında bir fikir birliği sağlanamamaktadır. Bundan dolayı da, her türlü etik'ten sıyrılmış, her türlü değerin içinin boşaltıldığı bir "boşluk" ta yaşayan; birbirinden ayrışmış, salt "farklılık" ideolojisinin birleştirdiği bir bireyler topluluğu (Argın, 1992: 119) gözlemlenmektedir.

Yaşanılan değişime bağlı olarak, sosyalleşme sürecini tamamlamış bireylerin şimdiye kadar sosyal, siyasal ve kültürel duruşlarını idrak edip kendi kendilerini konumlandırdıkları yapılar çözülmektedir. Hatta yaşam dünyalarının temel koordinatlarını belirleyen zaman ve mekânın toplumsal sınırları anlam kaybetmektedir. Yaşanılan bu değişime paralel olarak özel hayat ile kamusallığın arasındaki ayrım keskinliğini yitirmektedir (Habermas, 2000: 54, 278). Bu bağlamda, Simmel'in "insanın en büyük başarılarından birisi saydığı gizlilik ve özel hayat ile kamu hayatı arasındaki sınır, etkinliğini yitirmektedir. Ona göre, her insan ilişkisi, başka şeylerin yanında, o ilişkideki ve etrafındaki gizliliğin miktarıyla karakterize edilir (Swingewood, 1998: 169). Dolayısıyla ilişkilerde ve yaşanılanlarda gizlilik ve mahremiyetin ortadan kalması, o ilişkinin insana özgü olmasını engellemekte ve bir anlamda ahlaki kriz durumu yaratmaktadır.

İnsan yaşamına ait birçok sınır ve kısıtlamanın ortadan kalması, süreç içinde etki alanını artıran liberalleşme ve özgürlük anlayışıyla yakından ilişkilidir. Hızlandırılan liberalleşme ve özgürlük anlayışı, geleneksel yaşam alışkanlığı ve tarzından meydana gelen dayanışma ve bağlılık duygularını yıpratmaktadır. Bunun yanı sıra gelenek, din ve ahlakın toplumsal hayatı yönlendirme ve belirleme etkisinin azalması daha önce toplumda anormal olarak kabul edilen ve bundan dolayı da ayıp ve günah olarak değerlendirilen tutum ve davranışların, yaygınlık kazanmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu yaşanılanlara bağlı olarak toplum içinde yaşanılanları değerlendirirken kullanılan normal olan veya normal olmayan değer yargısı birbirine karışmaktadır. Başka bir ifadeyle, neyin normal neyin anormal olduğu belirginliğini yitirmektedir. Böylece, yapısındaki normal bir davranışı, anormal olarak yorumlayabilen hasta bir toplum ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada normalliğin ölçütünü süreç belirlemektedir. Başka bir ifadeyle standart bir normalden ziyade yaşanılan sürecin belirlediği bir normaller dizisi bulunmaktadır (Geçtan, 2004: 10-11). Zaten, "her şey mubahtır" sloganı, bu konudaki gelişmeleri en açık şekilde özetlemektedir. Ancak, çeşitli yapılar arasında bir seçim yapılacağı kabul edildiğinde ve hangi yapıların "gerçek olasılıklar" olduğu açıkça görüldüğünde, seçme güçlüğü büyük ölçüde azalır ve kişinin tercih etme konusunda kuşkusu ortadan kalkarak, yaşam o kadar anlamlı ve tatmin edici bir nitelik kazanır (Fromm, 1995: 104). Bunun tersi de doğrudur: gerçek olasılıkların verilmediği bir çeşitlilik içinde tercih etme zorlaşırken; yapılan tercihte kuşku artar ve yaşam çekilmez olur.

Hızlı değişim yaşayan toplum, insanından çabuk hareket etme ve karar verme beklemektedir. Buna karşılık özgürce seçim yapma, hızlı düşünme ve uygulama konusunda çağdaş dünyanın koşullarına hazırlıklı olmayan kişiler ancak, alışılagelmiş, bir üst otorite tarafından daha önce kesinleştirilmiş kurallara uygunluğu saptanmış kararları verebilirler. Alışılagelmişin dışında bir durum ve işleyişle karşılaşan kişi, doğal olarak bir panik ve huzursuzluk yaşamaktadır. İnsan organizmasının günümüz toplumlarının çığırından çıkmış hızına dayanıklılığı bilim insanları tarafından araştırılmış ve bunların çoğu, insanın yenilikleri benimseme yeteneklerinin sınırlı olduğu sonucuna varmıştır. Hızlı değişikliklere uyum sağlayabilse de, bu değişiklikleri gerçekten özümseyebilmesi, yaşamının denetimini elinde tutabilmesi ve nerden nereye savrulduğunu bilmesi modern insanın kolaylıkla atlatabileceği şeyler değildir. Değişme hızı, insanları doğruyu yanlıştan ayırmalarına fırsat tanımadan karar vermeye zorlamaktadır. Dolayısıyla davranışlar çoğu kez, geleceğe yönelik bir tasarının parçası olmaktan çok, o anda beklenmedik bir biçimde karşılaşılan durumlara gösterilen yalın tepkilerden ileri gidememektedir (Geçtan, 2004: 25-27). Hızlı değişim veya sabitlenmiş değişim hızı; belirsizlik, beklentisizlik, kuralsızlık, tutarsızlık ve ölçüsüzlüğü yapılandırarak, insan yaşamını düzenleyip istikrar sağlayan, yaşamı

onun için kolaylaştıran, insanın vazgeçilmezi olan toplumsal ilişkileri sağlamlaştıran ilkeleri yerinden etmektedir. Bunlara bağlı olarak hayat karşısında hâkimiyeti kalmayan, tutum ve davranışlarına örnek alacak tutarlı ve tatmin edici modeli bulunmayan, geçmişle bugün arasında bir ilişki kuramayarak yarın için herhangi bir yatırım yapamayan, öğrendikleriyle yüzleştikleri arasında sıkışan bir insan tipi oluşmaktadır.

4. SONUÇ

Doğanın işleyişine bir düzen hâkimdir. Geceyi gündüz; kışı ilkbahar ve yaz izler. Yeyip içilecek ürünün elde edilmesi için tohumun ekilmesi, toprağın sürülmesi, sulanması, ilaçlanması ve ilgili bakımın yapılması şarttır. Anne babasının bakım ve ilgisine muhtaç olarak dünyaya gelen bebek, ilk önce anlamsız sesler çıkarır, daha sonra çok basit kelimeleri bilinçsiz kullanır ve derken basit kelimelerin yerini anlamlı uzun cümleler alır. Bebeklikten çıkan çocuk, bugünün yetişkini ve yarının yaşlısı olur. Her psikoloji, gelişim psikolojisi, öğrenme psikolojisi ve sosyoloji eseri, doğadaki canlıların doğuş, gelişme ve ölüm ritmini konu edinir. İçine doğduğu doğadaki bu eşsiz düzenle çalışan sistemi gözlemleyen insan, toplumsal yaşamında bunu uygulamaya çalışır. Toplumsal yaşamı mümkün kılan her gelenek, görenek, ahlâk, din ve kültür; kendi açılarından bu düzeni sürdürecek kurallar, normlar ve bunları denetleyecek mekanizmalar oluşturur. Düzenden yarar sağlayan tüm gelenek, görenek, ahlâk, din ve kültür; üyesinden bunu sürdürecek uygulamalara riayet bekler. Bunun için hemen hepsi değişen oranlarda, üyelere ilkeli olmak, sadık kalmak, verilen sözü tutmak, adil olmak, kalıcı ilişkiler geliştirmek, grup ve toplum faydası için bireysel beklentilerden ödün vermek, hoş görülü ve toleranslı olmak, yardımlaşma, dayanışma ve paylaşmayı gerçekleştirmek konularında öğüt verir. Aile, okul ve çevre gibi üç kaynak, bu konular üzerinde fikir birliği yapar. Toplum üyesi birey de bu öğretiler toplamını tutum ve davranışlarında somutlaştırarak "karakter"ini geliştirir.

Ancak, yakın zamanın tarihsel ve toplumsal koşulları, bu bilinen işleyişi tersine çevirecek niteliklere sahip olmaktadır. Sanayi sonrası toplumu koşullayan bilimsel bilgi ve teknolojideki akıl almaz ilerleme, geçmişten çok farklı esaslara dayalı bir toplumsal dizge yaratmaktadır. "Uzun vade yok" sloganıyla yola çıkan yeni ekonomi ve "her şey mubahtır" ilkesiyle var olan postmodern süreç, insanlığın şimdiye kadar uygulamaya koyduğu yaşam felsefesini ters yüz etmektedir. Hızlı değişim, esneklik ve geçiciliği ilke edinen bir ekonomik yapılanma; kuralsızlık, yönsüzlük ve belirsizlik durumlarına kaynaklık eden bir toplumsal süreç; insanoğlunun uzun bir geçmişle kurulan alışkanlıklarını, kültürel değerlerini, toplumsal kabullerini ve idealleştirilmiş davranış örüntülerini bozmaktadır. Kültürel yapının şekillendirdiği beklentilerle, sosyal yapının sundukları arasında bir fark doğmaktadır. Öğrenilen ve öğütlenenle karşılaşılanlar arasında bir kopma söz konusu olmaktadır. Bu durumda ne yapacağını kestiremeyen modern insanda karakter aşınmakta, sıkışmakta ve bunlara bağlı olarak daha önce eşine çok az rastlanır "anomik" tutum ve davranışlar belirmektedir.

Yaşanılmakta olan süreçler toplamının sonuçları olarak ortaya çıkan işsizlik, eşitsizlik, geçicilik, süreksizlik, güvensizlik, kuralsızlık ve yönsüzlüğe bağlı olarak sadist, sapkın, psikopat, paranoyak tipler çoğalmaktadır. Sürecin her gün modern insanlara dayattığı olumsuzluklarla oluşan babasını öldürdükten sonra tatile çıkan; hoşlanmadığı eşinin yemeğine köpek dışkısını koyan; yıllarca kızına tecavüz eden; öldürdüğü kişiyi mikrodalga fırında pişiren; horozu cinsel sapkınlığına alet eden; anlaşamadığı sevgilisini, iş arkadaşını, ebeveynini bilmem kaç yerinden bıçaklayanların çoğalmasına tanık olunmaktadır.

KAYNAKÇA

Adler, A. (2002a) : **Bireysel Psikoloji**, (Çev.: Halis Özgü), Hayat Yay., İstanbul.

Adler, A. (2002b) : İnsanı Tanıma Sanatı, 9. Baskı, (Çev. Kâmuran Şipal), Say Yay., İstanbul.

Adler, A. (2002c) : **Psikolojik Aktivite**, 6. Baskı, (Çev. Belkıs Çorakçı), Say Yay., İstanbul.

Argın, Ş. (1992) : "Postmodern Yaşantı(lar), Medya ve Biz(ler)", **Birikim Dergisi,** 38/39 Haziran- Temmuz, Birikim Yay. İstanbul.

Bauman, Z. (1998) : **Postmodern Etik**, (Çev. Alev Türker), Ayrıntı Yay. İstanbul.

Bauman, Z. (2000a): **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları**, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yay., İstanbul.

Bauman, Z. (2000b) : **Siyaset Anlayışı**, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yay., İstanbul.
Bauman, Z. (2001) : **Parçalanmış Hayat Postmodern Hayat Denemeleri**, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yay., İstanbul.
Bauman, Z. (2003) : **Modernlik ve Müphemlik**, (Çev.: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yay., İstanbul.
Bilgiseven, A. K. (1986) : **Genel Sosyoloji**, 4.Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul.
Bilgiseven, A. K. (1995) : **Din Sosyolojisi**, Filiz Kitapevi, İstanbul.
Bozkurt, V. (2001) : "Enformasyon Toplumu ve Eğitim", **Bilgi ve Toplum**, Sayı: 3, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul.
Bozkurt, V. (2004) : **Değişen Dünya'da Sosyoloji : Temel Kavramlar Kurumlar**, Alfa Yay., Bursa.
Dağ, İ. (2001) : "Bilişim Toplumunun Klinik Psikolojideki Etkileri", **Bilişim Toplumuna Girerken Psikoloji, Sosyoloji ve Hukukta Etkiler Sempozyumu**, Ankara.
Ficher, J. (1996) : **Sosyoloji Nedir?**, (Çev.: Nilgün Çelebi), Atilla Kitabevi, Ankara.
Fromm, E. (1995) : **Umut Devrimi**, 2. Baskı, (Çev.: Şemsa Yeğin), Payel Yay., İstanbul.
Fromm, E. (1996) : Çağdaş Toplumların Geleceği, Bütün Eserleri 8, (Çev.: Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten), Arıtan Yay., İstanbul.
Geçtan, E. (2003) : **Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar**, Metis Yay., İstanbul.
Geçtan, E. (2004) : İnsan Olmak, 3. Baskı, Metis Yay., İstanbul.
Habermas, J. (2000) : **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, 3. Baskı, (Çev.: Tanıl Bora, Mithat Sancar), İletişim Yay., İstanbul.
Hardt, M.; NEGRI, A. (2001) : İmparatorluk, 2.baskı, (Çev.: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay., İstanbul.
Harvey, D. (1999): **Postmodernliğin Durumu**, 2. Baskı, (Çev.: Sungur Savran), Metis Yay., İstanbul.
Hassan, I. (1992) : "Bugün Postmodern", (Çev.: G. Ergöz), **Varlık Dergisi**, Sayı: 1023, İstanbul.
Hortaçsu, N. (2003) : İnsan İlişkileri, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
İçli, G. (2002) : **Sosyolojiye Giriş**, Arı Yay., Ankara.
İnsel, A. (1997) : "Geçmişten Geleceğe", **Birikim Dergisi**, Aralık Sayısı, Birikim Yay., İstanbul.
Jameson, F. (1994) : **Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı,** (Çev.: Nuri Plümer), İstanbul.
Kasapoğlu, A. (2005) : "Başlarken", **Değişen Toplumsal Yapıda Karakter**, (Aytül Kasapoğlu,Buket Ayalp, Canan Ö. Gözcü, İnan Keser, Mehmet Kul, Erdinç Tekbaş, Yaprak Yurtseven), Ütopya Yayınları, Ankara.
Konuk, O. (2002) : "Toplum ve Eğitim", **Sosyolojiye Giriş (iç)**, (Editör: İhsan Sezal), Martı Yayıncılık, Ankara.
Köknel, Ö. (1998) : **Zorlanan İnsan**, 4. Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul.
Köknel, Ö. (1999) : **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**, 15. Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul.
Lipson, L. (2003) : **Uygarlığın Ahlâki Bunalımları, (Manevi Bir Erime mi? Yoksa İlerle mi?)**, 2. Basım, (Çev.: Jale Çam Yeşiltaş), İş Bankası Yay. No: 461, İstanbul.
Onaran, O. (1975) : Örgütlerde Kara Verme, 2.Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara.
Sennett, R. (2005) : **Karakter Aşınması Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, 2. Baskı, (Çev.: Barış Yıldırım), Ayrıntı Yay., İstanbul.
Swingewood, A. (1998) : **Sosyolojik Düşüncenin Tarihi**, (Çev.: Osman Akınay), Bilim ve Sanat Yay., Ankara.
Şentürk, Ü. (2008) : "Enformasyon Toplumunda Eğitimin Yeri", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, 2008 Yaz, Cilt: 6, Sayı: 3, Gazi Üniv. Yay., Ankara.
Toffler, A. (1981) : **3. Dalga,** (Çev.: Ali Seden), Altın Kitaplar, İstanbul.
Tolan, B. (1996) : **Toplum Bilimine Giriş**, 4. Baskı, Adım Yay., Ankara.
Varol, M. (1993) : **Halkla İlişkiler Açısından Örgüt Sosyolojisine Giriş**, A.Ü. İletişim Fak.Yayını, No: 2, Ankara.
Winner, L. (2002) : "Siberliberter Söylemler ve Cemaatin Başarısı", (Çev: Mehmet Küçük), **Cogito,** Sayı: 30, Kış 2002, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
Yurdabakan, İ. (2002) : "Küreselleşme Konusundaki Yaklaşımlar ve Eğitim", **Eğitim Araştırmaları Dergisi,** Sayı: 6, Ocak 2002, Ankara.